

Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України

Ч.2. Національні природні парки

під редакцією к.б.н., с.н.с. В.А. Онищенка і
д.б.н., проф. Т.Л. Андрієнко

НПП Азово-Сиваський (В.П. Коломійчук)	5
НПП Білобережжя Святослава (І.І. Мойсієнко)	27
НПП Білоозерський (О.А. Ярова)	44
НПП Бузький Гард (Г.В. Драбинюк)	49
НПП Великий Луг (В.П. Коломійчук, Н.П. Гальченко)	61
НПП Верховинський (І.І. Чорней, А.І. Токарюк, В.В. Буджак)	74
НПП Вишницький (І.І. Чорней, А.І. Токарюк, В.В. Буджак)	93
НПП Галицький (Н.В. Шумська, В.А. Онищенко, В.Б. Маланюк) ...	105
НПП Гетьманський (С.М. Панченко, К.К. Карпенко, А.П. Вакал) ...	124
НПП Голосіївський (В.А. Онищенко, О.І. Прядко, Р.Я. Арап)	139
НПП Гомільшанські ліси (Н.Б. Саїдахмедова, О.В. Філатова, О.В. Клімов, О.В. Прилуцький, О.Ю. Акулов, А.П. Біатов)	152
НПП Гуцульщина (Л.М. Держипільський, М.В. Томич, Д.М. Якушенко)	176
НПП Дворічанський (Н.Б. Саїдахмедова, М.В. Банік, А.Б. Громакова, М.В. Кривохижа)	191
НПП Дермансько-Острозький (Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, В.В. Дацюк)	206
НПП Деснянсько-Старогутський (С.М. Панченко)	215
НПП Джарилгацький (Д.В. Дубина, Т.П. Дзюба, С.М. Ємельянова)	230
НПП Дністровський каньйон (О.О. Кагало, Л.О. Мандзюк)	240
НПП Зачарований край (А.В. Мигаль, Є.Й. Андрик, Р.Я. Кіш, Я.П. Санісло, В.І. Комендар)	250
НПП Ічнянський (О.А. Жигаленко, Т.Л. Андрієнко)	257
НПП Кармелюкове Поділля (О.Г. Яворська)	266
НПП Карпатський (В.А. Онищенко, І.М. Данилик)	273
НПП Ківерцівський Цуманська пуща (В.А. Онищенко)	293
НПП Кременецькі гори (О.О. Кагало)	301
НПП Мезинський (Ю.О. Карпенко)	312
НПП Меотида (В.П. Коломійчук, В.М. Остапко)	321

НПП Дворічанський

Національний природний парк "Дворічанський" розташований на північному сході Харківської області, в Дворічанському районі. Він створений указом Президента України № 1044/2009 від 11 грудня 2009 року. Площа парку становить 3131,2 га. З них 658,8 га земель надані національному природному парку в постійне користування, і 2472,4 га земель включені до його складу без вилучення у землекористувачів. Парк підпорядкований Мінприроди України. Проект створення НПП "Дворічанський" розроблений Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна (ХНУ ім. В.Н. Каразіна) (2009). Парк створений насамперед для охорони та збереження унікального крейдяного природного комплексу на правому березі р. Оскіл.

Ще в 1931 р. видатний дослідник крейдяних відслонень Б.М. Козо-Полянський пропонував створення в Пооскіллі заповідника. За ці часи на суміжній території Росії створено кілька невеликих за площею заповідних ділянок з реліктовою флорою "знижених Альп". На необхідність організації охорони крейдяної флори та створення об'єктів ПЗФ на українській території Поосколля неодноразово вказували харківські ботаніки (Ермоленко і др., 1981; Горелова, 1986; Ткаченко та ін., 1986; Горелова, 1987; Горелова, 1989; Горелова і др., 1990; Горелова, Тверетінова, 1992; Горелова, Алехин, 1999, 2002). За цей час було створено кілька ботанічних заказників місцевого значення, два з яких увійшли до сучасної території НПП: "Червоний" (1984 р.) та "Конопляне" (1998 р.) (Природно-заповідний фонд..., 2005). Проте, статус заказників не забезпечує належної охорони та збереження природних комплексів. На початку 2000-х років учені ХНУ ім. В.Н. Каразіна запропонували створити національний природний парк "Дворічанський" та розпочали роботу з його створення (Токарський та ін., 2002, 2004; Горелова, Горелова, 2003; Горелова, 2004), яка мала успішне завершення.

Територія НПП "Дворічанський" належить до підзони Південного Лісостепу. За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку входить до Харківської Схилово-височинної області Східноукраїнського лісостепового краю. Територія парку розташована на південно-західних відрогів Середньоросійської височини, в межах Приоскольського плато. Долина р. Оскіл глибоко врізана в плато і розділяє його на східну та західну частини. Приоскольське плато сильно розчленоване долинами, балками та яругами, особливо в західній частині – типовий яружно-балковий рельєф.

Парк має цілісну, витягнуту вузькою смугою вздовж р. Оскіл, територію. До неї належить корінний правий берег та заплава Осколу. Для долини річки характерна різко виражена асиметрія схилів.

Правий берег крутий, високий, складений крейдою, крейдяним мергелем, глауконітовими пісками. Заплава утворена алювіальними відкладами, що залягають на корінних породах. Лівий берег – більш пологіший, терасований (Атемасова, Токарський, 2003).

На території парку переважають чорноземи типові середньогумусні. В заплаві Осколу сформувалися гідроморфні лучні ґрунти, зокрема, лучні чорноземи. В притерасній частині заплави вони суглинкові, а в прирусловій – супіщані і піщані. В перезволожених мікророзниженнях сформовані заболочені ґрунти (Атемасова, Токарський, 2003).

Вперше сучасна територія НПП та його околиць була обстежена видатним ботаніко-географом А.М. Красновим у 1891 році. В своїй праці (Краснов, 1893) він подав список виявлених видів, в якому вперше для колишньої Харківської губернії вказав на знахідки окремих крейдяних видів рослин у межах нинішнього НПП. Пізніше обстеження цієї території було здійснене видатним ботаніком В.І. Талієвим наприкінці 1890-х років. Детальні відомості про флору і рослинність за результатами цього обстеження надані ним у статті 1897 р., деякі додаткові дані містяться в його капітальній праці 1904 р. про рослинність крейдяних відслонень (Талиев, 1897, 1904).

Цінний фактичний матеріал з флори крейдяних відслонень зібраний у низці праць (Şiryaev, Lavrenko, 1926-1927; Котов, 1927 а, б, 1930, 1931; Гринь, 1938). Дослідженням крейдяної флори та рослинності Поосколля різного напрямку присвячена значна кількість робіт вітчизняних ботаніків (Котов, 1939; Лавренко, 1949; Алексеенко, 1967, 1968, 1970, 1971; Ермоленко др., 1981; Ткаченко та ін., 1986; Горелова, 1987; Горелова, Алехин, 2002; Кривохижа та ін., 2011). Особливу увагу вчені-ботаніки приділяли проблемам охорони цієї ендемічної і реліктової флори та рослинності (Прокудин и др., 1979; Тверетинова и др., 1979; Горелова, 1986, 1989; Горелова, Друлева, 1987; Прокудин, Матвиенко, 1987; Горелова, Тверетинова, 1992; Горелова, Алехин, 1999; Горелова, Горелова, 2003; Горелова, 2004; Горелова та ін., 2006). У загальних науково-популярних виданнях початку та кінця ХХ ст. (Талиев, 1913, 1918; Сохраним навечно..., 1981; Люби свою землю..., 1986; Горелова и др., 1990; Рідний край, 1993) наведені нариси рослинного покриву крейдяних відслонень українського Поосколля та висвітлена його унікальність.

У 2000-х роках рослинність та тваринний світ крейдяних відслонень долини р. Оскіл та, зокрема, території НПП, досліджувались групою харківських екологів під керівництвом Т.А. Атемасової та М.В. Баніка*.

* 2000 р. – за підтримки BP Conservation Programme, 2004 р. – Rufford Small Grants, 2008 р. – Crowder Messersmith Conservation Fund, 2010-11 pp. – Conservation Leadership Programme.

Експедиційні дослідження 2000-го року, що охоплювали майже всю область поширення крейдових відслонень Лівобережної України, дали змогу зібрати порівняльний матеріал щодо розповсюдження та чисельності більшості видів крейдової флори. Матеріали досліджень були використані в підготовці "Проекту створення НПП "Дворічанський"" (2009).

Перші альгологічні, гідробіологічні та гідрохімічні дослідження р. Оскіл у межах сучасної території НПП та в його околицях були проведені видатними вченими Харківського університету – Л.А. Шкорба-товим (1959) та О.М. Матвієнко (1963) у зв'язку з будівництвом Червонооскільського водосховища. В цей же час Н.І. Ільченко (1963) вивчала водорості заплавної водойми долини Осколу. Майже через 35 років подібні дослідження були проведені Т.В. Догадіною та Н.В. Селезньовою (1999), що дозволило виявити зміни в розподілі видового складу водоростей у водоймах та в систематичних групах. Під час експедиційних виїздів харківських альгологів на територію проєктованого НПП у 2002 р. були виявлені види водоростей, занесені до Червоної книги України (Горбулін і др., 2005).

Дослідження лишайників почали проводитися на території НПП з 2002 р. (Громакова, Косенко, 2004; Громакова, 2006 а, б, 2011).

На території НПП "Дворічанський" землі за господарською класифікацією та матеріалами держлісфонду розподілені таким чином: сіножаті – 1073 га; пасовища – 550,1 га; вкриті лісом – 780,7 га, не вкриті лісом (вирубки, галявини, пустирі, болота) – 17,6 га; землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (переважно крейдові схили) – 574,5 га; болота (заплавні) – 72,7 га; під водою (р. Оскіл) – 44,4 га; шляхи і просіки – 10,9 га (Проект створення..., 2009).

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія парку знаходиться у Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Понтичній степовій провінції, Середньодонській степовій підпровінції, Сіверськодонецькому окрузі різнотравно-злакових степів, байрачних дубових лісів та рослинності крейдових відслонень (томілярів).

На крейдових відслоненнях поширені угруповання з переважанням напівчагарничків (часто – у формі "подушок") і стрижневокорених багаторічників. На крейді з більш-менш вираженим шаром ґрунту поширені крейдові степи. В межах НПП їх структура визначається присутністю в складі травостою дернинних злаків і осок – переважно видів ковила (*Stipa* sp.) та осоки низької (*Carex humilis*). Ці два типи рослинних угруповань домінують на схилах на території НПП.

В умовах постійного руху достатньо великих уламків крейди, по відносно крутих схилах формуються угруповання з переважанням в їх складі стрижневокорених багаторічників – справжніх ерозіофілів. Домінує гісоп крейдяний (*Hyssopus cretaceus*) за участі ранника крейдяного (*Scrophularia cretacea*), левкою запашного (*Matthiola fragrans*), іноді – полину суцільнобілого (*Artemisia hololeuca*). Рослинний покрив дуже розріджений. Майже всі види зі складу цих угруповань здатні добре відновлюватися на свіжих осипах у крейдяних кар'єрах. Угруповання ерозіофілів такого типу займають на території НПП невеликі площі.

Інший характер мають рослинні угруповання на ділянках з меншим ухилом, але з постійним рухом дрібних часток крейди і їх накопиченням. В цих угрупованнях домінує чебрець вапняковий (*Thymus calcareus*) за участі бедринцю вапнолюбного (*Pimpinella titanophila*), смілки приземкуватої (*Silene supina*), астрагалу білостеблого (*Astragalus albicaulis*), дроку донського (*Genista tanaitica*), маренки сіроплодої (*Asperula tephrocarpa*), кравнику жовтого (*Odontites luteus*).

На схилах значної крутизни, на ділянках з постійним впливом водної ерозії, але із уповільненим накопиченням середніх за розмірами уламків крейди, формуються угруповання з домінуванням полину суцільнобілого (*Artemisia hololeuca*). Типовими видами також є чебрець вапняковий (*Thymus calcareus*) (подекуди – співдомінант), бедринець вапнолюбний (*Pimpinella titanophila*), ранник крейдяний (*Scrophularia cretacea*), порачка крейдова (*Erucastrum cretaceum*), левкой запашний (*Matthiola fragrans*), головачка уральська (*Cephalaria uralensis*), лециця малонасінна (*Gypsophila oligosperma*), льон український (*Linum ucrainicum*), локально та дуже обмежено – солодушка великоквіткова (*Hedysarum grandiflorum*) (заказник "Червоний"). По деяких схилах утворюються агломераційні угруповання з домінуванням осоки низької (*Carex humilis*). На так званих "лобах" – опуклих ділянках схилів – розвиваються угруповання полину суцільнобілого (*Artemisia hololeuca*).

По середніх та особливо нижніх частинах крутих схилів, там, де зустрічаються невеличкі тераси та відчутне накопичення змитих часток чорноземного ґрунту і середніх за розміром уламків крейди, утворюються угруповання з переважанням чебрецю вапнякового (*Thymus calcareus*), сонццевіту крейдяного (*Helianthemum cretaceum*), переломника Козо-Полянського (*Androsace koso-poljanskii*), льону українського (*Linum ucrainicum*). Значну роль відіграють також молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), лециця малонасінна (*Gypsophila oligosperma*), астрагал австрійський (*Astragalus austriacus*), китятки крейдяні (*Polygala cretacea*), громовик донський (*Onosma tanaitica*), плоскоплідник льонолистий (*Meniocus linifolius*), самосил білоповстистий (*Teucrium*

polium), полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca*), ласкавець серповидний (*Bupleurum falcatum*), осока низька (*Carex humilis*), локально – бурачок голоніжковий (*Alyssum gymnapodum*).

Окремо можна виділити рослинні угруповання на шлейфах виносу біля підніжжя схилів. На території НПП шлейфи розвинені слабо і мають фрагментарний характер. Тут зустрічаються угруповання з переважанням подорожника солончакового (*Plantago salsa*).

Ділянки з помірним впливом водної ерозії зберігають шар чорноземного ґрунту. Вони займають сідловини та плоскі вершини крейдяних пагорбів, пологі частини схилів у підніжжі. Тут сформовані крейдяні степи з багаторусним покривом. Домінують види ковили (*Stipa*) та осока низька (*Carex humilis*). Характерними видами є стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), громовик донський (*Onosma tanaitica*), перстач Шура (*Potentilla schurii*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*) та степовий (*E. stepposa*), лещиця малонасінна (*Gypsophila oligosperma*), скабіоза блідожовта (*Scabiosa ochroleuca*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*). По заростаючих улоговинах стоку трапляються шоломниця крейдяна (*Scutellaria cretica*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), еспарцет донський (*Onobrychis tanaitica*). На днищі невеликих балок та улоговин стоку значну роль у складі покриву відіграє півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia*) (заказник "Червоний").

У верхніх частинах схилів, де процеси ерозії мають помірний характер, на середньогумусних чорноземних ґрунтах розвинена степова рослинність з домінуванням та участю різних злаків: костриці валіської (*Festuca valesiaca*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), стоколосу прибережного (*Bromopsis riparia*), кипцю гребінчастого (*Koeleria cristata*) та суттєвою часткою різнотрав'я: шавлії пониклої (*Salvia nutans*), горицвіту весняного (*Adonis vernalis*), барвінку трав'янистого (*Vinca herbacea*), ломинісу цілолистого (*Clematis integrifolia*), кринитарії волохатої (*Galatella villosa*) та місцями звичайної (*G. linosyris*).

У складі степової рослинності парку представлені також ділянки чагарникових степів з домінуванням карагани кущової (*Caragana frutex*). Караганники займають переважно вершини схилів. Подекуди зустрічаються угруповання зіноваті австрійської (*Chamaecytisus austriacus*) та руської (*Ch. ruthenicus*).

У деяких балках трапляються фрагменти деревної і чагарникової рослинності з в'яза граболистого (*Ulmus minor*), яблуні лісової (*Malus sylvestris*), терену колючого (*Prunus spinosa*), клена татарського (*Acer campestre*), жостеру проносного (*Rhamnus cathartica*),

бруслини бородавчатої (*Euonymus verrucosa*), вишні степової (*Cerasus fruticosa*), видів глоду (*Crataegus* sp.) та шипшини (*Rosa* sp.).

В межах парку розташовані кілька невеликих байраків у верхів'ях та на схилах балок, зайнятих байрачними дібровами з дуба звичайного (*Quercus robur*) та ясена високого (*Fraxinus excelsior*). Другий ярус утворює клен польовий (*Acer campestre*) з домішкою липи серцелистої (*Tilia cordata*). У підліску зустрічаються бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*). По узліссях звичайним є клен татарський (*Acer tataricum*). У травостой переважають зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*) з участю купини багатоквіткової (*Polygonatum multiflorum*), копитняку європейського (*Asarum europaeum*), медунки темної (*Pulmonaria obscura*) та ін.

Значна частина лісової рослинності заплави р. Оскіл попри "Проект створення національного природного парку "Дворічанський" (2009) до його території не увійшла. Прируслову частину заплави та стариці облямовують смуги вербового та в'язово-вербового лісу з верб білої (*Salix alba*) та ламкої (*S. fragilis*) і в'язу гладкого (*Ulmus laevis*), подекуди із спідомінуванням тополь білої (*Populus alba*) та чорної (*P. nigra*). Вздовж притерасної частини заплави тягнуться переривчасті смуги вільшників з вільхи чорної (*Alnus glutinosa*).

Лучна рослинність заплави р. Оскіл у господарському відношенні чітко розподілена: на лівому березі річки поширені переважно сінокісні луки, на правому – пасовищі. Основний масив центральної частини лівобережної заплави зайнятий справжніми луками. Правобережні луки сильно вибиті випасанням, представлені дигресивними угрупованнями з великою кількістю рудеральних видів.

Болотисті луки широкими смугами розміщені навколо заплавної водойми і на їх узбережжях переходять у ценози з пануванням прибережно-водного високотрав'я. Навколо деяких водойм смуга очеретяних боліт та прибережно-водних угруповань заміщується заростями чагарникових верб – попелястої (*Salix cinerera*) і тритичинкової (*S. triandra*). У заплавних водоймах розвинена водна рослинність.

Із рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009), станом на 2011 р. достовірно виявлено 11:

угруповання формації гісону крейдяного (*Hyssopeta cretacei*) – часто на крейдяних схилах до р. Оскіл у межах всієї території НПП;

угруповання формації полину суцільнобілого (*Artemisieta hololeuca*) – часто на крейдяних схилах до р. Оскіл у межах всієї території НПП;

угруповання формації сонцещвіту крейдового (*Helianthemeta cretacei*) – фрагментарно на крейдяних схилах до р. Оскіл між селами Кам'янка та Тополі;

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*) – фрагментарно у верхній частині крейдяних схилів;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – фрагментарно на крейдяних і степових ділянках;

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*) – зрідка фрагментарно на крейдяних і степових ділянках;

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinia natantis*) – часто по руслу та затоках р. Оскіл;

угруповання формації глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*) – фрагментарно по руслу р. Оскіл;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – фрагментарно в затоках та озерах заплави р. Оскіл;

угруповання формації стрілолисту стрілолистого (*Sagittarieta sagittifoliae*) – фрагментарно по руслу та затоках р. Оскіл (Сальницькая, 2011);

угруповання формації ряски горбатої (*Lemneta gibbae*) – фрагментарно в затоках і старицях заплави р. Оскіл (Сальницькая, 2011).

За літературними даними (Ермоленко, Горелова, Кушнарєва, 1981; Ткаченко, Парахонська, Горелова, 1986; Горелова, 1989; Горелова, Догадина, Кривицький, 1990; Горелова, Горелова, 2003) на степових ділянках НПП та його околиць зустрічаються угруповання формацій ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*), к. найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) та к. Залеського (*Stipeta zaleskii*). Проте наявність і поширення цих угруповань саме в межах сучасної території НПП потребує додаткових досліджень.

За попередніми даними ліхенобіота крейдяних відслонень НПП становить близько 60 видів (Громакова, 2006 а,б, 2011). Особливістю флори парку є концентрація в її складі великої кількості ендемічних і реліктових видів крейдяного комплексу.

До Червоної книги України (ЧКУ) (2009) занесені 26 видів, які достовірно виявлені і визначені на сучасній території НПП останніми роками: три види водоростей, один вид лишайників і 22 види судинних рослин. Із видів судинних рослин, занесених до ЧКУ, 4 види входять до Додатку І Бернської Конвенції. Нижче представлений перелік видів флори НПП, занесених до ЧКУ.

Водорості:

- батрахоспермум драглистий (*Batrachospermum gelatinosum* (L.) DC; *B. moniliforme* Roth f. *densum* (Sirod.) Israelson) – у р. Оскіл біля с. Кам'янка як обрісник на кореневищах лепехи болотної (*Acorus calamus* L.), дуже рідко;

- толіпела проліферуюча (*Tolypella prolifera* (Ziz. ex A. Braun) Leonhar.) – заплавна водойма на правому березі р. Оскіл в околицях с. Красне Перше;

- торея найрозгалуженіша (*Thorea ramosissima* Bory; *Th. hispida* (Thore) Desvaux) – в р. Оскіл біля с. Красне Перше, прикріплюється до вапнякового або глинистого ґрунту, на дні та крутих берегах річки, серед заростей вищої водної рослинності, досить багато, для НПП приводиться вперше за зборами 2010 р.

Лишайники:

- лептогій Шредера (*Leptogium schraderi* (Bernh.) Nyl.) – на крейдових відслоненнях р. Оскіл, два локалітети в околицях с. Красне Перше.

Судинні рослини:

- бурачок голоніжковий (*Alyssum gymnopodum* P. Smirn.) – знайдений в двох місцезнаходженнях на території НПП: на південь від с. Кам'янка (між ним та колишнім хутором Приоскілля) та у заказнику "Червоний", зростає на крейдових схилах, чисельність популяції невисока;

- гісоп крейдовий (*Hyssopus cretaceus* Dubjan.) (ЄЧС) – на крейдових відслоненнях у межах всієї території НПП, найчастіше на чистій крейді по крутих схилах крейдових рівчаків, добре поновлюється на осипах у крейдових кар'єрах;

- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – спорадично на степових ділянках верхніх частин схилів, на всій території НПП;

- громовик донський (*Onosma tanaitica* Klok) – спорадично на крейді по схилах у межах всієї території НПП;

- дворятник крейдовий (*Diplotaxis cretacea* Kotov) – дуже рідко на крейдових відслоненнях у заказнику "Конопляне"; зустрічається також у заказнику "Коробочкине" в околицях смт Дворічна (перспективна територія для розширення НПП);

- катран татарський (*Crambe tataria* Sebeók) – знайдений лише в одному місці – між південною межею заказника "Червоний" та с. Новомлинськ, де росте розсіяно по середніх і нижніх частинах пологих крейдових схилів;

- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – спорадично на степових ділянках у межах всієї території НПП, місцями домінує;

- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – спорадично на степових ділянках у межах всієї території НПП, місцями домінує;

- косарики тонкі (*Gladiolus tenuis* M. Bieb.) – спорадично на заплавах, переважно лівобережних, справжніх та остепнених сінокісних луках р. Оскіл;

- левкой запашний (*Matthiola fragrans* Bunge) – спорадично на крейдяних відслоненнях по всій території парку, частіше на чистій крейді у верхніх та середніх частинах схилів;

- переломник Козо-Полянського (*Androsace koso-poljanskii* Ovcz.) (МСОП, ЄЧС) – на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП, переважно у нижніх частинах схилів, де місцями домінує;

- півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.) (БЕРН) – спорадично на степових ділянках в заказнику "Червоний", на задернованих ділянках у нижній частині схилів та по тальвегах балок;

- полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca* M. Bieb. ex Besser) (МСОП, ЄЧС) – на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП, в багатьох місцях домінує на так званих "лобах" (опуклий профіль схилу);

- ранник крейдяний (*Scrophularia cretacea* Fisch. ex Spreng.) (МСОП, ЄЧС) – часто на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП.

- рябчик малий (*Fritillaria meleagroides* Patrin. ex Schult. et Schult. f.) – спорадично на заплавах, переважно лівобережних, сінокісних справжніх та болотистих луках р. Оскіл, популяції досить чисельні;

- рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.) – поодинокі у заростях чагарників в заказнику "Червоний";

- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) (БЕРН) – переважно в руслі р. Оскіл та затоках у межах всієї території НПП, часто домінує у водних угрупованнях, популяції чисельні;

- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – зрідка на степових ділянках в заказнику "Червоний";

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l.) (БЕРН) – поодинокі екземпляри на степових ділянках в заказнику "Червоний";

- сонцецвіт сивий (*Helianthemum canum* (L.) Hornem. s.l., *H. cretaceum* (Rupr.) Juz.) – два місцезнаходження на крейдяних відслоненнях – заказники "Конопляне" та "Червоний", у першому з них домінує разом із переломником Козо-Полянського в нижній частині схилів;

- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz) – спорадично у байрачних лісах;

- шоломниця крейдяна (*Scutellaria cretica* Juz.) – спорадично на крейдяних відслоненнях по всій території НПП.

Окремо слід відзначити 1 вид лишайника та 4 види судинних рослин, занесених до ЧКУ, які зростають в околицях НПП, але останнім часом не виявлені на його території:

агRESTIA щетиниста (*Agrestia hispida* (Mereschk.) Hale et W.L. Culb.) – на вапняковому ґрунті у смт Дворічна, знахідка цього виду Г.Ф. Бачуриною в 30-х рр. XX ст. (Окснер, 2010) була підтверджена нами в 2012 р;

вовчі ягоди Софії (*Daphne sophia* Kalen.) (МСОП, ЄЧС) – в околицях с. Колодязне на узліссі, в заростях чагарників на крейдянному схилі в долині р. Верхня Дворічна, одне з 4 відомих у Харківській області і в Україні місцезнаходжень (Банік та ін, 2007);

жовтушник український (*Erysimum cretaceum* (Rupr.) Schmalh.) – на схилах правого корінного берега р. Оскіл від Лисої гори (заказник "Крейдяний") на південній околиці смт Дворічна, на чистій крейді, зрідка;

льоннок крейдовий (*Linaria cretacea* Fisch. ex Spreng.) – на схилах правого берега р. Оскіл від заказника "Коробочкине" на південній околиці смт Дворічна до колишнього с. Червона Долина, спорадично групами на крейді;

смілка крейдяна (*Silene cretacea* Fisch. ex Spreng.) (БЕРН) – відомі лише 2 місцезнаходження в Харківській обл., на схилах правого берега р. Оскіл: в заказнику "Коробочкине" та на північ від колишнього с. Червона Долина, на крейді, рідко.

Випалювання сухої трави, степові та заплавні пожежі — одна з найголовніших проблем не тільки НПП "Дворічанський", а й багатьох інших степових заповідних територій. Зі створенням парку з'явилась необхідність регулювання випасу худоби в заплаві правого берега Осколу. На території, перспективній для розширення НПП "Дворічанський", проблемним для збереження крейдяних природних комплексів є дрібне копальневе добування крейди.

Функціональне зонування території НПП ще не затверджене. До заповідної зони попередньо увійшли ділянки крейдяних відслонень площею 658,8 га, які мають бути повністю вилучені з господарського користування. До зони стаціонарної рекреації площею 384,2 га відведені прилеглі до населених пунктів ділянки заплави. До зони регульованої рекреації (площа – 436 га) згідно "Проекту створення..." (2009) відведені степові ділянки. До господарської зони (1688,2 га) увійшли ділянки байрачних лісів та заплава р. Оскіл.

В межах НПП знаходиться два ботанічні заказники місцевого значення: "Червоний" площею 49,8 га, розташований на яружно-балкових схилах правого берега р. Оскіл в околицях с. Красне Перше; "Конопляне" площею 315,9 га – між селами Тополі та Кам'янка (Природно-заповідний фонд..., 2005; Екологічна мережа..., 2008).

Ведеться робота з розширення НПП "Дворічанський" до орієнтовної площі 10 тис. га.

1. Алексеенко М.И. К характеристике растительных сообществ и дигрессивных и демутиационных смен на меловых склонах в бассейне р. Сев. Донец // Мат-лы Харьк. отд. Геогр. о-ва Союза ССР. – 1967. – Вып. IV. – С. 135-142.
2. Алексеенко М.И. Эдификаторы и доминанты растительных сообществ меловых обнажений в бассейне р. Сев. Донец // Биологическая наука в университетах и педагогических институтах Украины за 50 лет: Мат-лы респ. межвуз. конф. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1968. – С. 84-85.
3. Алексеенко М.И. Основные фитоценоциты на мелах в бассейне р. Сев. Донец // Мат-лы Харьк. отд. Геогр. о-ва Украины. – 1970. – Вып. VII. – С. 105-112.
4. Алексеенко М.И. Растительность Харьковской области // Мат-лы Харьк. отдела Геогр. о-ва Украины. – Вып. VIII. Харьковская область: Природа и хозяйство. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1971. – С. 80-94.
5. Атемасова Т.А., Токарський В.А. До характеристики природних умов проєктованого національного природного парку "Дворічанський" // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Сб. науч. ст. – Харьков, 2003. – С. 3-11.
6. Банік М.В., Тверетина В.В., Волкова Р.Є., Атемасова Т.А., Атемасов А.А., Брезгунова О.О., Влащенко А.С., Гончаров Г.Л., Коноваленко С.В., Скоробогатов В.М., Скоробогатов Є.В., Целіщев О.Г. Нові місцезнаходження *Daphne sophia* Kalen. (Thymeleaceae) в Україні // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 4. – С. 565-569.
7. Горбулин О.С., Громакова А.Б., Швед М.Д. О новых Rhodophyta из водоемов Харьковской области // Актуальные проблемы современной альгологии: Тез. докл. III Междунар. конф. – Харьков: ХНУ, 2005. – С. 38-39.
8. Горелова Е.И. К флоре редких сосудистых растений меловых обнажений планируемого национального природного парка "Давурчанский" // Охрана редких видов растений: проблемы и перспективы. Мат-лы Междунар. науч. конф., посвящ. 200-летию Бот. сада Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина. – Харьков, 2004. – С. 40-41.
9. Горелова Л.Н. Состояние и перспективы охраны видов растений среднего течения р. Северский Донец, включенных в "Красную книгу СССР" и "Червону книгу УРСР" // Флора и растительность Украины: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 19-22.
10. Горелова Л.Н. Флора и растительность в районе среднего течения реки Северский Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. Флора и растительность среднего течения р. Северский Донец и вопросы ее охраны. – С. 8-16.
11. Горелова Л.Н. Охрана растительного покрова бассейна Северского Донца в пределах Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1989. – № 330. – С. 23-26.

12. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Редкие растения Харьковщины. – Харьков, 1999. – 52 с.
13. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины: Очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. – Харьков: Изд. центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина, 2002. – 231 с.
14. Горелова Л.Н., Горелова Е.И. Растительный покров меловых обнажений планируемого национального парка "Двуречанский" // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Сб. науч. ст. – Харьков, 2003. – С. 23-28.
15. Горелова Л.Н., Догадина Т.В., Кривицкий И.А. Зачарованная долина: Путешествие по Северскому Донцу. – Харьков: Прапор, 1990. – 118 с.
16. Горелова Л.Н., Друлёва И.В. Редкие и исчезающие растения бассейна р. Северский Донец в его среднем течении // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. Флора и растительность среднего течения р. Северский Донец и вопросы ее охраны. – С. 17-19.
17. Горелова Л.Н., Тверетинова В.В. Состояние охраны редких растений Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1992. – № 364. – С. 30-32.
18. Горелова Л.М., Альохін О.О., Саїдахмедова Н.Б. До проекту третього видання Червоної книги України (Список рідкісних судинних рослин Харківщини) // Биол. вестник. – 2006. – Т. 10, № 2. – С. 28-35.
19. Гринь Ф.О. До питання про динаміку рослинності крейдяних відслонень // Геоботан. збірник. – К., 1938. – № 2. – С. 89-110.
20. Громакова А.Б. Новые местонахождения редких видов лишайников в Харьковской области // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: Біологія. – Харків. – 2006 а. – № 729, вип. 3. – С. 25-31.
21. Громакова А.Б. О характере распределения лишайников на меловых обнажениях // Мат-ли XII з'їзду Укр. бот. т-ва (Одеса, 15-18 травня 2006 р.). – Одеса, 2006 б. – С. 206.
22. Громакова А.Б. Эпигейные лишайники степных ценозов Харьковской области // Мат-ли XIII з'їзду Укр. бот. т-ва (Львів, 19-23 вересня 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 273.
23. Громакова А.Б., Косенко Н.А. О лишайниках меловых обнажений долины реки Оскол (Украина) // Актуальные проблемы сохранения устойчивости живых систем. Мат-лы VIII Междунар. науч. экол. конф. (г. Белгород, 27-29 сентября 2004 г., Россия) – Белгород: изд-во БелГУ, 2004. – С. 51-53.
24. Догадина Т.В., Громакова А.Б., Горбулин О.С. Новая находка представителя Rhodophyta из р. Северский Донец (Украина) // Альгология. – 2009. – 19, № 3. – С. 313-315.
25. Догадина Т.В., Селезнева Н.В. Водоросли р. Оскол и ее пойменных водоемов // Биол. вестник. – 1999. – Т. 3. – № 1-2. – С. 80-83.

26. Екологічна мережа Харківської області / Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій Г.С. та ін. – Харків: Райдер, 2008. – 167 с.
27. Ермоленко Е.Д., Горелова Л.Н., Кушнарєва Ю.И. К флоре и растительности меловых обнажений рек Волчьей и Оскол в Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1981. – № 211. – С. 6-11.
28. Ильченко Н.И. Материалы к альгофлоре пойменных озер реки Оскол // Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. – Харьков: изд-во ХГУ, 1963. – Т. 37. – С. 65-71.
29. Козо-Полянский Б.М. В стране живых ископаемых. Очерк из истории горных боров на степной равнине Центрально-черноземной области. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во, 1931. – 184 с.
30. Котов М.И. Ботанико-географический очерк растительности меловых обнажений по р. Осколу и его притокам // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1927 а. – Т. 12, № 3. – С. 249-266.
31. Котов М.И. Список новых, редких и более интересных растений, собранных нами или наблюдавшихся по р. Осколу в Воронежской губ. (Бирючинский и Валуйски уу.) и в Харьковской губ. (Купянский у.) // Бюлл. Воронеж. о-ва естествоиспыт. Воронеж. ун-та. – 1927 б. – Т.2, вып.1. – С. 28-45.
32. Котов М.И. Ботанические экскурсии в Купянский округ Харьковской губ. и в Артемовский округ Донецкой губ. // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1930. – Т. 14, № 2. – С. 175-179.
33. Котов М.И. Материалы к растительности долины р. Оскола между гг. Купянском и Валуйками // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1931. – Т. 16, № 5-6. – С. 446-455.
34. Котов М.И. Флора і рослинність крейдяних відслонень в Донецькому Басейні та використання їх в сільському господарстві // Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР. – 1939. № 21-22 (29-30). – С. 221-241.
35. Краснов А.Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии // Докл. Харьк. о-ва сельского хоз-ва. – Харьков: тип. Зильберберга, 1893. – 140 с.
36. Кривохижа М.В., Морозова І.І., Саїдахмедова Н.Б., Прилуцький О.В. Деякі екологічні особливості окремих представників крейдяної флори НПП "Дворічанський" та його околиць // Біологія: від молекули до біосфери: Мат-ли VI Міжнар. конф. молод. наук. (22-25 листопада 2011 р., м. Харків, Україна) – Харків: ФОП Шаповалова Т.М., 2011. – С. 417-419.
37. Лавренко Е.М. О "залужении" крутых смытых склонов (злаки – эндемы меловых и известняковых обнажений юга Европейской части СССР как возможные закрепители смытых склонов) // Изв. Всесоюз. Геогр. о-ва. – 1949. – 81., вып. 2. – С. 177-182.
38. Люби свою землю. Книга о редких и исчезающих растениях и животных Харьковской области: Научно-популярный очерк / И.А. Кривицкий, В.Н. Грамма, И.В. Друлєва, Л.Н. Горелова, А.М. Рудик. – Харьков: Прапор, 1986. – 198 с.

39. Матвиенко А.М. Альгофлора реки Оскол // Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. – Харьков: изд-во ХГУ, 1963. – Т. 37. – С. 45-64.
40. Окснер А.М. Флора лишайников Украины. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 2, вип. 3. – 663 с.
41. Природно-заповідний фонд Харківської області: Довідник / Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. – Харків: Райдер, 2005. – 304 с.
42. Проект створення НПП "Дворічанський" / В.А. Токарський, Л.М. Горелова, Т.А. Атемасова, О.І. Сінна. – Харків, 2009. – 86 с. (Рукопис).
43. Прокудин Ю.Н., Тверетинова В.В., Горелова Л.Н., Ермоленко Е.Д., Друлєва И.В., Комир З.В. Редкие и исчезающие растения Харьковской области, требующие охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1979. – № 189. – С. 26-33.
44. Прокудин Ю.Н., Матвиенко А.М. Краткие итоги комплексного изучения флоры и растительности среднего течения р. Сев. Донец в связи с задачами их охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 3-8.
45. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: Основа, 1993. – 582 с.
46. Сальницкая М.А. К изучению высшей водной флоры рек Северский Донец и Оскол // Біологія: від молекули до біосфери: Мат-ли VI Міжнар. конф. молод. наук. (22-25 листопада 2011 р., м. Харків, Україна) – Харків: ФОП Шаповалова Т.М., 2011. – С. 435-437.
47. Сохраним навечно: Дикорастущие виды растений Донского бассейна, требующие охраны / Т.И. Абрамова, Г.М. Зозулин, Ф.Ф. Обидина Г.Д. Гашков, Г.А. Садименко, Г.И. Стенкин, В.Б. Редяева, Л.Н. Горелова и др. – Ростов-на-Дону: Ростовск. кн. изд-во, 1981. – 96 с.
48. Талиев В.И. К вопросу о реликтовой растительности ледникового периода // Тр. О-ва испыт. природы при Импер. Харьк. ун-те. – 1897. – Т. 31. – С. 127-241.
49. Талиев В.И. Растительность меловых обнажений Южной России. Ч. I. // Тр. О-ва испыт. природы при Импер. Харьк. ун-те. – 1904. – Т. 39, вып. 1. – С. 81-238.
50. Талиев В.И. Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии. – Харьков: Изд-во Харьк. губ. земства, 1913. – 136 с.
51. Талиев В.И. Очерк растительности / Харьковская губерния // Природа и население Слободской Украины. – 1918. – С. 51-154.
52. Тверетинова В.В., Горелова Л.Н., Таран А.А. Требующие охраны редкие и исчезающие растения долины Северского Донца и некоторых его притоков // Проблемы охраны природы и рекреационной географии УССР: Тез. докл. респ. научн. конф. – Харьков, 1979. – Вып. 5. Охрана природы Харьковской области. – С. 53-54.
53. Ткаченко В.С., Парахонська Н.О., Горелова Л.М. Ботанічний заказник для охорони природної рослинності Поосколля // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, № 6. – С. 59-63.

54. Токарський В.А., Атемасова Т.А., Горелова Л.М. Охорона рідкісних та зникаючих видів тварин та рослин на заповідних територіях у Харківській області. – Харків, 2002. – С. 35-45.

55. Токарский В.А., Атемасова Т.А., Горелова Л.Н. Проектируемый национальный природный парк "Двуречанский" и другие охраняемые природные территории Харьковской области. – Харьков, 2004. – С. 60-70.

56. Шкорбатов Л.А. Результаты гидробиологических и гидрохимических обследований р. Оскол в связи с сооружением Краснооскольского водохранилища // Тр. VI совещания по проблемам биологии внутренних водоемов СССР. – ЗИН АН СССР, 1959. – С. 453-458.

57. Shirjaev G., Lavrenko E. Conspectus criticus florae provinciae Charkoviensis. (Рукопис) Pars 1 (1926) – 2 (1927). Pars 1. Pteridophyta et Monocotyledones. – 1926. – 65 p. – Pars 2. Juglandaceae-Cruciferae. – 1927. – 38 p. (Рукопис).